

העשרה¹

סממנים ראשונים של התארגנות לאומית יהודית

במהלך המאה ה-19, עשרות שנים לפני הקמת התנועה הציונית, ניתן היה למצוא סממנים רבים שהעידו על ניסיונות ראשונים של יהודים, חלקם דתיים, לייסד התארגנות לאומית. התעוררות זו התרחשה במקומות שונים באירופה. פרק זה עוסק בשניים מניסיונות ההתארגנות הלאומית היהודית הראשונים.

1. מבשרי הציונות

במהלך המאה ה-19 פעלו מספר אישים שזכו לימים לכינוי **מבשרי הציונות** מפני שקראו לעלייה יהודית המונית ומאורגנת לארץ ישראל, עוד לפני הקמת התנועה הציונית ובהם: משה הס (1812 - 1875), הרב צבי הירש קלישר (1795 - 1874), הרב יהודה בן שלמה חי אלקלעי (1798 - 1878) והרב שמואל מוהליבר (1824 - 1898)².

מניעיהם של מבשרי הציונות לא היו אחידים: מניעיו של משה הס היו לאומיים-חילוניים וסוציאליסטיים, בעוד מניעיהם של הרבנים קלישר, אלקלעי ומוהליבר היו דתיים-מסורתיים, אשר ביטאו ציפייה משיחית לצד מניעים לאומיים-מודרניים. רבנים אלה האמינו שניתן לזרז את התהליך המשיחי על ידי פעילות מעשית. מתוך פעילותם של רבנים אלה ניתן ללמוד שההתעוררות הלאומית היהודית במאה ה-19 לא נבעה רק מתהליכי החילון שעברו על העם היהודי, אלא גם מתהליכים נוספים שהתרחשו באירופה באותה העת- כמו העתקת התפיסה הלאומית האירופית. יחד עם זאת, הרבנים קלישר, אלקלעי ומוהליבר נאלצו להתמודד עם התנגדות נמרצת מצד רוב הרבנים האחרים, אשר טענו כי אין לערב את הציפייה המשיחית עם פעילות מעשית. חלקם אף קראו ליהודים להימנע מעלייה לארץ ישראל³.

2. חובבי ציון

בראשית שנות ה-80 של המאה ה-19 קמו במזרח אירופה, כמאה אגודות יהודיות לאומיות, אשר רוב חבריהן היו שומרי מסורת.

אגודות אלה לא היו מאורגנות במסגרת משותפת והן זכו לכינוי **חובבי ציון**. במהלך השנים התגבש תיאום בין אגודות אלה והוקמה מסגרת ארגונית משותפת שנקראה **תנועת חובבי ציון**. מרכזת של תנועה זו היה באודסה והיא הונהגה על ידי יהודה לייב פינסקר (1821 - 1891) ומשה לייב לילינבלום (1843 - 1910).

תנועת חובבי ציון שמה לה למטרה לפתור את בעיית העם היהודי בגולה על ידי הקמת מדינה יהודית. כדי להשיג מטרה זו ביצעה תנועת חובבי ציון מספר פעולות:

☞ **גיוס תמיכה בקרב היהודים:** כדי להפיץ את הרעיון הלאומי בקרב היהודים הקימה התנועה כתבי עת, ייסדה הוצאת ספרים וארגנה כנסים שבהם הופיעו מגידים ומטיפים.

¹ פרק זה הוא פרק העשרה לספר "הלאומיות המודרנית וראשית הציונות" (יגאל משעול; היי סקול).

² בין מבשרי הציונות היו גם כמה אשר לא היו יהודים. תמיכתם ברעיון הלאומי היהודי נבעה ממניעים דתיים ו/או אנושיים.
³ מתנגדי הרב קלישר ביססו את התנגדותם על מדרש תלמודי המתייחס לפסוק המופיע בשיר השירים. בשיר השירים נכתב: "השבעתי אתכם, בנות ירושלים, בצבאות או באילות השדה, אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (שיר השירים, פרק ג', פסוק ה'). במדרש נכתב: "ג' שבועות הללו למה? אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקב"ה את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדי" (תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף קי"א, עמ' א'). במהלך הדורות התפרשה שבועה זו כקריאה ליהודים להמתין לגאולה ניסית וכדרישה להימנע מלדחוק את הגאולה בפעולה מעשית. בסוף הפרק תמצאו התייחסות של הרב אלקלעי לרבנים שהתנגדו לעמדותיו.

גיוס כספים: כדי לממן את פעילותה השוטפת, וכדי לממש את יעדיה הלאומיים, אספה התנועה תרומות ומיסים מתומכיה.

מימון הפעילות הלאומית בארץ ישראל: כדי ליישב בארץ ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה, וכדי לתמוך ביהודים ששאפו לעלות לארץ בעצמם, הפנתה התנועה כספים לרכישת קרקעות בארץ ישראל ולתמכה בעולים⁴ פעילות זו אפשרה את הקמתם של המושבות החקלאיות הראשונות בארץ ישראל ובהן פתח תקווה⁵, ראשון לציון, ראש פינה וזיכרון יעקב.

תנועת חובת ציון נאלצה להתמודד עם קשיים רבים אשר הכבידו על פעולתה והקשו על יכולתה לממש את מטרותיה: רבנים אורתודוקסיים מרכזיים עמדו מנגד ונמנעו מלהביעו בה את תמיכתם, פעילות מנהיגות התנועה התאפיינה בקיומם של מאבקים פנימיים, התנועה סבלה ממחסור קבוע בכסף, השלטון העות'מני התנגד לעליית יהודים, כמה מארצות אירופה הטילו מגבלות על פעילות התנועה בשטחן, והעדר עניין מצד היהודים שחיו בארצות מרכז ומערב אירופה. כל אלה גרמו לשיתוק התנועה ולמעשה הביאו לפירוקה. בסופו של דבר, לאחר הקמתה של התנועה הציונית על ידי הרצל, שמרכז פעילותה היה במרכז אירופה, הצטרפו אליה רובם המכריע של חברי תנועת חובת ציון.



העשרה נוספת

הגורמים שהביאו להקמת אגודות חובבי ציון

אגודות חובבי ציון קמו על רקע מספר אירועים ותהליכים ובהם:

- פוגרומים שפרצו ברוסיה בשנת 1881.
- אכזבה מהמשכילים הרוסיים אשר רבים מהם הביעו תמיכה במעשי הפרעות.
- התערערות הסדר הקהילתי הטרומי מודרני שנבע מחדירתם הראשונית של תהליכי המודרניזציה ומהתגברות הגירת היהודים מרוסיה מערבה.



בקצרה – מה למדנו בפרק זה?

- ביטויים ראשוניים להתפתחותה של הלאומיות היהודית המודרנית במאה ה-19 ניכרו עוד לפני הקמת התנועה הציונית, במספר ניסיונות, שביטאו שאיפה לייסוד תנועה לאומית יהודית ובהם:
- מבשרי הציונות: כמה מהידועים שבמבשרים הם משה הס, הרב אלקלעי, הרב קלישר והרב מוהליבר.
- חובבי ציון: כמאה אגודות נפרדות, שקמו במזרח אירופה בסוף המאה ה-19, אשר התארגנו במסגרת משותפת שנקראה חובת ציון.

⁴ הפניית הדחף הלאומי לארץ ישראל היה ממאפייניה הבולטים של התנועה. יחד עם זאת, יעד זה לא היה משותף לכל חברי התנועה. בהקשר זה מעניין לציין כי אף פינסקר, שהיה ממנהיגיה הבולטים של תנועת חובת ציון, לא היה מחויב לרעיון זה לחלוטין והיה מוכן לשקול את החלפת ארץ ישראל בטרטוריה אחרת.

⁵ פתח תקווה הוקמה בתחילה בשנת 1878 על ידי אנשי היישוב הישן בירושלים, אולם ננטשה בשנת 1881 בשל קשיים שונים ובהם מחלת הקדחת והתנכלויות מצד השכנים הערבים. היישוב חודש בשנת 1882 על ידי חובבי ציון.



קטעי מקור

קטע מספר 1 - מתוך כתבי משה ה⁶

"...מכּוּסֵי צִלְקוֹת הַיַּיְסוּרִים הַמְמוֹשְׁכִים וְעֵטֶר־הַמַּעֲוִנִים לְרֵאשְׁכֶם, כִּה תִגִּיעוּ אֶל שְׂדֵמוֹת הָאֲבוֹת – שֶׁם בִּלְבַד תִּמְצְאוּ מִזֹּר לַעֲצַמְכֶם.

כִּסְפְּכֶם וְזֶהְבְּכֶם יִשְׁמְשׁוּ לְהַפְרוֹת אֶת הָאָרֶץ הַפּוֹרִייה לִפְנֵיכֶם; וּבִמְקוֹם שֶׁם הַמַּדְבָּר זָרַע אֶת חוֹלוֹתָיו וּפְרַשׁ אֶת שִׁמְמָתוֹ תִּשׁוּב הָאֲדָמָה לְהוֹרִיק וְהָעוֹלָם יִבִּיעַ אֶת הוֹקֶרְתּוֹ לְבַכּוֹר הָעַמִּים..."

קטע מספר 2 - מתוך כתבי הרב צבי הירש קלישר⁷

"...גְּאוּלַּת יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ חוֹכִים [מַחֲכִים] לָהּ: אֵל יַחֲשׁוּב כִּי פִתְאוֹם יִרְדַּ הַשֶּׁם יְה"ש [יְבוֹרֵךְ הַשֶּׁם] מִשְׁמַיִם [אֵל הָאָרֶץ, לֵאמֹר לַעֲמוֹ לַעֲמוֹ, אִו יִשְׁלַח מִשִּׁיחוֹ כְּרַגַּע מִן הַשָּׁמַיִם לְתַקּוּעַ בְּשׁוֹפָר גְּדוֹל עַל נִידְחֵי יִשְׂרָאֵל וּיִקְבְּצֵם יְרוּשָׁלַיִם וְיַעֲשֶׂה לָהּ חוֹמַת אֵשׁ וּמִקְדָּשׁ אֵל מִמְרוֹמִים תִּרְדַּ, כֹּאֲשֶׁר הִבְטִיחַ ע"י [עַל יַד] עֲבַדָיו הַנְּבִיאִים; לֹא כֵן קוֹרָא הַמִּשְׁכִּיל, וְדָאֵי כֹל יַעוּדֵי הַנְּבִיאִים יִתְקַיְּמוּ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים, וְלֹא בְּמִנּוּסָה נֶלְךְ וְלֹא בְּחִיפְזוֹן יוֹם אִם כִּי אִם מֵעַתָּה תִּבּוֹא גְּאוּלַּת יִשְׂרָאֵל, לֹאֵט לֹאֵט, תִּצְמִיחַ קֶרֶן יִשׁוּעָה.

יְדִידֵי הַקּוֹרָא, הִסֵּר מֵעַתָּה הַהֲרַגַל מֵעֲלִיךְ, אֲשֶׁר הַמוֹן עִם יַחֲשׁבוֹן, כִּי כְּרַגַּע יִרְיַע... מִשִּׁיחַ צִדְקָנוּ וְיִתְקַע בְּשׁוֹפָר גְּדוֹל לְהַרְעִישׁ כֹּל יוֹשְׁבֵי תְּבֵל, לֹא כֵן, כִּי רֵאשִׁית הַגְּאוּלָּה ע"י [עַל יַד] הַתְּעוֹרְרוֹת רוּחַ נְדִיבִים וְע"י רִצּוֹן הַמַּלְכוּיּוֹת לְקַבֵּץ מֵעַתָּה מִנֵּי פְּזוּרֵי יִשְׂרָאֵל לְאֲדַמַּת קוֹדֶשׁ..."

קטע מספר 3 - מתוך כתבי הרב יהודה חי אלקלעי

"... כֹּל עוֹד שְׁלֹא יֵשׁ פְּרִנְסָה בְּא"י הוּא דְּבַר נִמְנַע שִׁיּוּבוֹ לְאָרֶץ. עַד יִשְׁקִיף וְיִרְאֶה ה' מִשְׁמַיִם וְיַעוֹרֵר אֶת לֵב אַחִינוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת יִיּוּשׁ בְּא"י כְּדֵי שִׁיּוּכְלוּ אֲנִשְׁיָה לְהַתְּפַרְנֵס... הַתּוֹרָה וְהַשְׁכֵּל מַחֲיִיבֵנו לַעֲשׂוֹת כֹּל יְכוּלְתָנוּ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע, וְהַשָּׂאֵר יִשְׁלִים הַנֶּס, וְלֹא לְדַחוֹת אֶת הַטֶּבַע בְּשֵׁתֵי יַדִּים וְלַצְּפוֹת אֶת הַנֶּס שְׁלֹא בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע, מֵה שֶׁהוּא נֶגַד הַתּוֹרָה..."⁸

הַרְבֵּ אֲלֵקְלֵעֵי מִשִּׁיב לְרַבְּנִים שֶׁהִתְנַגְּדוּ לְתַפְּסוֹתָיו: "...בּוֹגְדִים בְּגִדוֹ בְּתִשׁוּבָה פְּרִטִית, וּבּוֹגְדִים בְּגִדוֹ הַרוּעִים [רוּעֵי הָעַם] בְּתִשׁוּבָה כִּלְלִית, הַבּוֹגְדִים מֵעַכְבִּים גְּאוּלַּת הָאֵם [אָרֶץ יִשְׂרָאֵל] וְיִרִידַת מִב"ד [מִשִּׁיחַ בֶּן דָּוִד] מִן הַשָּׁמַיִם, וְהַרוּעִים מֵעַכְבִּים גְּאוּלַּת הַבְּנִים וְעֲלִיַּית מִב"י [מִשִּׁיחַ בֶּן יוֹסֵף] מִן הָאָרֶץ, וְגַם בִּיאַת הַמִּב"ד שֶׁהוּא יְבוֹא כִּשְׁיָהּ מִב"י בְּאָרֶץ..."⁹

קטע מספר 4 - מתוך תקנות אגודות חובבי ציון

מתוך תקנות אחוות ציון¹⁰: "כֹּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל הַמּוֹדֵה כִּי אֵין תְּשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל בְּלִתֵּי אִם יִסֹּד לוֹ מִמְשָׁלָה בְּפְנֵי עַצְמוֹ וּבְאָרֶץ הַצִּבִּי יוֹכֵל לְהִיחֲשֵׁב בֵּין בְּנֵי הַחֲבֵרָה".

מתוך תקנות חברת ביל"ו (בית יעקב לנו ונלכה)¹¹: "מִטְּרַת הַחֲבֵרָה הִיא תַּחֲיִיָּה מְדִינִית-כִּלְכִּלִּית וְלֹאֲוִמִּית-רוּחִנִּית שֶׁל הָעַם הָעִבְרִי בְּסוּרִיָּה וְאָרֶץ יִשְׂרָאֵל".

⁶ מתוך: א' הרצברג, הרעיון הציוני, (ירושלים; כתר; 1970), עמ' 96.

⁷ מעובד מתוך: א' הרצברג, שם, (ירושלים; כתר; 1970), עמ' 78.

⁸ יצחק רפאל, כתבי הרב יהודה אלקלעי, (מוסד הרב קוק; ירושלים; תשל"ה 1974), עמ' 279 - 287.

⁹ מעובד מתוך: יצחק רפאל, שם, עמ' 392.

¹⁰ בתוך: האנציקלופדיה העברית, הערך: "חבת ציון", כרך י"ז, עמ' 113.

¹¹ מעובד מתוך: האנציקלופדיה העברית, שם.